



УДК 37.013(477)(092)"19"



Лідія Лаврінєнко,
кандидат історичних наук, доцент
Чернігівського обласного інституту післядипломної
педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського

Формування читацьких умінь і навичок молодших школярів у педагогічній спадщині Т. Лубенця (до 160-річчя від дня народження)

У статті проаналізовано педагогічні погляди Т. Лубенця на вирішення проблем формування школярів-читачів. Зосереджено увагу на тих методичних рекомендаціях ученого, що залишаються актуальними для сучасної початкової школи.

Ключові слова: початкова освіта, учитель, молодші школярі, знання, читацькі вміння і навички, читання, книга, урок.

В історії нашої країни увічнено чимало імен видатних діячів, які присвятили життя великій справі освіти й виховання молоді, доклали багато зусиль для розвитку передової вітчизняної педагогічної науки. Одним із таких визначних поборників прогресивної демократичної педагогіки та освіти кінця XIX — початку XX століть був відомий педагог і діяч народної школи, послідовник К. Ушинського в Україні — Тимофій Григорович Лубенець.

В єдиній системі навчання й виховання важливе місце належить початковій ланці загальноосвітньої школи. Дітям молодшого шкільного віку притаманна пластичність психіки, допитливість і безпосередність, тому все, що закладається в цей період навчання, надалі визначає успішність процесу формування індивіда, його світогляду й загального розвитку. Набуті в початкових класах особистісні якості, а також знання, вміння й навички не тільки становлять основу наступного навчання й виховання, а й певною мірою визначають особливості практичної, громадської та професійної діяльності дорослої людини. Саме тому проблеми дитячого читання, місця книги в системі освітнього, розвиваючого й виховного впливу на молодших школярів були актуальними у всі часи. Значну увагу приділяв цьому питанню відомий педагог Т. Лубенець.

Плідним здобутком самовідданої праці Тимофія Григоровича протягом понад півстоліття стало видання майже 30 підручників, методичних посібників і книг педагогічної тематики. Серед цих робіт особливо важливими є "Педагогические беседы", "Книга для первоначального чтения в школе и дома", "Хрестоматия для самостоятельного чтения и письменных упражнений", "Родная нива", "Задачи для самостоятельных письменных упражнений", "Письменные самостоятельные работы в начальной школе", "Зернышко", "Книга для чтения, письма и практических упражнений в начальной школе" тощо.

У перші роки радянської влади Т. Лубенець склав "Буквар", чотири "Читанки" та чимало інших книг і посібників для молодших класів радянської трудової школи.

Найважливішим завданням початкової освіти педагог вважав збагачення розуму дитини повноцінними знаннями, що готували її до життя та праці в суспільстві. Водночас, на його думку, школа повинна чинити великий виховний,

гуманізуючий вплив на душу і почуття учнів. Найкращим його засобом Т. Лубенець вважав читання. Він був переконаний, що "...незабутнє враження справляють на нас твори художньої літератури. При вразливій сприйнятливості дитячої душі до всякого впливу чудові художні образи ще сильніше впливають на дитину" [3, с. 552].

Великого значення надавав Тимофій Григорович методиці навчання дітей читання. Так, у книзі "Педагогические беседы" Т. Лубенець аналізує дві поширені на той час тенденції: традиційне механічне читання, що переважало в більшості шкіл, і нове — так зване пояснювальне. При механічному читанні всі сили і учнів, і учителя витрачалися на прочитування тексту. Педагог фактично не вчив і не виховував, його роль зводилася лише до контролю за правильністю читання.

Пояснювальне читання відрізнялось від механічного тим, що вчитель намагався пояснити школярам значення окремих слів чи фраз, які часто були незрозумілими для дітей.

У бесіді "Пояснювальне читання" Т. Лубенець наголосив на великих можливостях методично правильного пояснювального читання. На думку автора, навчити дітей читати означає підготувати розвинених людей, здатних самостійно мислити, виховати бажання читати, любов до книги і прагнення продовжувати вчитися. Це завдання механічне читання, на жаль, не вирішує.

Читання має бути свідомим від початку навчання, адже учневі потрібно запам'ятовувати значення кожного нового слова і одночасно в уяві дитини повинні формуватись нові поняття. При цьому весь текст, слова і вислови мають бути доступними, а незрозумілі слід обов'язково роз'яснити.

Значну увагу приділяв Т. Лубенець позакласному читанню. Ці книги сприяють інтелектуальному розвитку й моральному вихованню дітей. "Мета читання науково-популярних статей полягає в тому, щоб шляхом повідомлення найбільш корисних відомостей прагнути до розвитку в дітях кмітливості і пробудження в них інтересу до читання серйозного і ділового — часто єдиного засобу їхньої подальшої самоосвіти" [3, с. 194].

Книга має бути цікавою і зрозумілою для дитини. А якщо вчитель примушуватиме учнів читати твори, які не розвивають спостережливості та уяву, то користі від такої літератури не буде.

Зразком книги для читання в ті часи Т. Лубенець вважав "Родное слово" видатного педагога К. Ушинського. Простота, зрозумілість, висока художність і одночасно глибокий зміст роблять цю книгу унікальним посібником.

Великого значення надавав видатний педагог художності й виразності ілюстрацій до підручників та книг для читання. На його думку, в тлумаченні ілюстрацій підручника учням мають допомагати вчителі, розвиваючи здатність "спостерігати, порівнювати та сприймати".

У важкий для українського народу час, коли царська влада переслідувала мову і культуру національних меншин, Т. Лубенець створив український буквар "Граматка", виданий у 1883 і 1906 роках під псевдонімом Норець. Цей підручник був прогресивним не лише з соціального, а й з наукового погляду. Педагог поділяв думку К. Ушинського, що дитина швидше навчиться читати рідною мовою.

Розвиток уміння читати має починатись із навчання грамоти, яке потрібно здійснювати досить обережно. "Ніколи дитина не була такою сприйнятливою, як у момент вивчення азбуки. В цей час у душі дитини закладаються ті підгрунття, які надовго, якщо не назавжди, визначають хід розвитку дитини, як у розумовому, так і в моральному відношеннях" [3, с. 83].

Щоб досягти успіху, треба "зацікавити учнів навчанням, збудити в них допитливість, інтерес і бажання до навчання", — наголошував Т. Лубенець [3, с. 126]. Для підвищення ефективності освітнього процесу і підтримки пізнавального інтересу дітей відомий педагог радив скоротити до мінімуму період опанування грамоти, коли діти читають склади, слова, фрази, що не збуджують достатньою мірою їх зацікавлення й активності. За "Граматкою" Т. Лубенця, період навчання грамоти повинен тривати півтора—два місяці, всі букви алфавіту слід вивчати протягом трьох—чотирьох тижнів. Крім перших п'яти уроків, на кожному наступному передбачалося вивчення двох букв, а на шістнадцятому — навіть трьох [1, с. 141]. При цьому він застерігав від використання зайвого дидактичного матеріалу, зауважуючи, "що читання вибраних невдалих слів і беззмістовних фраз знищує в дітей живий інтерес до книжки, пропонує їм, замість вивчення азбуки, читати і засвоювати грубу, невитончену і нелітературну мову" [3, с. 95].

Щоб процес навчання читання був послідовним, цікавим і збуджував активність, Т. Лубенець, рекомендував після опанування букваря зразу переходити до читанки. З перших занять необхідно подбати про те, "щоб діти привчалися бачити в книзі і джерело нових образів, і повчань, і джерело знань, які торкаються природи, батьківщини і вітчизни" [3, с. 193]. Великого значення педагог надавав змісту читання. На його думку, для здобуття з книги і розуміння реальних знань у ній слід уміщувати так звані ділові статті, а для виховання моральних і естетично-літературних почуттів — художні твори і зразкові вірші. "Причому, — зауважував Т. Лубенець, — уміщена у книзі байка розвине критичний погляд і привчить учнів відрізняти зміст від форми розповіді, а оповідання і розповідь ознайомлять з життям людини, хоча б у деяких його проявах" [3, с. 193].

У "Граматці" автор прагнув подавати цікавий і різноманітний матеріал для читання. Після кількох уроків навчання грамоти для читання вводилися окремі фрази, а далі — коротенькі і зрозумілі дітям вислови, народні прислів'я, приказки. "Тільки шляхом послідовно ускладнюваного читання зразкових прикладів можливо за порівняно короткий час виробити в учнів навичку читати бігло, свідомо і більш-менш виразно", — стверджував Т. Лубенець [2, с. 35]. Саме тому післябукварна частина "Граматки" написана яскравою літературною мовою.

У 1883 р. педагог під псевдонімом Т. Хуторний видає "Читанку", що була наступним після "Граматки" підручником.

Найперше, що привертає увагу в "Читанці", — це послідовне дотримання автором дидактичних правил: від близького до далекого, від зрозумілого до незрозумілого, від конкретного до абстрактного. Він поступово веде читача від сім'ї, хати, двору, села, городу, поля, лісу, ремесла до частин людського тіла, засобів праці, житла, кольорів, мір, води, суші й закінчує підручник розділами "Що є на небі і на землі", "Наука". Зі щирою повагою ставлячись до маленького читача, він навіть у першій після букваря читанці серйозно говорить про поважні речі, вміло використовує народні пісні, казки, прислів'я, приказки, загадки, сповнені веселого жарту, дотепного гумору, народної мудрості. Водночас у підручнику вміщено авторизовані вірші та оповідання. Найбільше в "Читанці" віршів Т. Шевченка: "Тече вода з-під гаю", "Тополя", "Кобзар", "Перебендя", "Садок вишневий..." та інших. Є також байки С. Гребінки, Л. Глібова, С. Руданського, оповідання для дітей Л. Толстого, К. Ушинського в перекладі Т. Лубенця [2, с. 36].

Зміст навчального матеріалу "Читанки" характеризується чіткою демократичною спрямованістю. Акцент зроблено на статті, в яких змальовано життя, побут і працю трудового народу, здебільшого селянства: "Господарство", "В селі", "В городі", "Хто більше працює", "Шевців син", "Робочий кін", "Мудрий коваль", "Косовиця" та інші.

Ще серйозніші вимоги ставить Т. Лубенець до читанки у старших класах початкової школи. На його думку, вона повинна бути не збірником статей, з яких учитель може обрати будь-яку для пояснювального читання, а книгою, яку корисно прочитати і засвоїти всю без винятку, в тому порядку, в якому викладено кожний її розділ.

Педагогічні ідеї щодо змісту навчального матеріалу з читання Т. Лубенець втілює у найголовнішому і найпопулярнішому підручнику з російської мови "Зернышко" — читанці для першого, другого, третього і четвертого років навчання. За структурою, змістом, методичними засадами цей посібник має багато спільного з "Родным словом" К. Ушинського, це насамперед орієнтація на народне життя, зв'язок із ним навчання і свідоме пізнання дітьми навколишнього світу. "Зернышко" містить народні твори: казки, байки, приказки, загадки, билина тощо. Використання творів фольклору педагог пояснював тим, що по-перше, для успішного навчання необхідно збудити в дітей жвавий інтерес, викликати симпатію до близького їм; по-друге, у процесі повторення слів і висловів можна виробити необхідний механізм читання [2, с. 37—38]. Навіши для прикладу казку "Рукавичка", вміщену в першій частині "Зернышка", Т. Лубенець зазначав: "Легкість читання в цьому випадку розвиває в учня навичку швидко оглядати слова і спонукає його читати швидше, таким чином доводить до швидкості читання краще за будь-які штучні засоби" [3, с. 227].

Як бачимо, педагог, прагнучи урізноманітнити матеріал для читання, водночас відзначав, що його необхідно об'єднувати спільною думкою. Так, оповідання, казки, вірші, байки, ділові статті мають бути підпорядковані одній загальній ідеї. Навчальний матеріал згруповано у розділи, розташовані за суворо обґрунтованою системою, що послідовно розширює кругозір учнів і привчає набувати знання в систематичному порядку. "Навчаючи дітей читання, потрібно звернути найретельнішу увагу на те, щоб із кожним прочитаним словом учень поєднував і те значення, яке належить цьому слову. Якщо при читанні учнем слів,

речень і частин статті не пробуджуються в його душі відповідні уявлення і поняття, то читання його чисто механічне, несвідоме" [3, с. 229].

Отже, Т. Лубенець узгоджував формування в учнів уміння читання з принципами науковості, систематичності, послідовності, ґрунтовності, свідомості, виховального навчання, народності. Розуміючи читання не тільки як засіб набуття знань, а й як шлях до самовдосконалення, він писав, що це вміння може дати поштовх і розумовому, і моральному розвитку, а може сприяти лише виробленню пустої фантазії та нерозсудливої чутливості. "Кожному вчителю необхідно пам'ятати, що читання взагалі дає різні результати залежно від того, як воно викладалось у школі" [3, с. 242].

Сучасна вітчизняна педагогічна наука перебуває в постійному пошуку інноваційних технологій, систем навчання, досліджує спадщину видатних просвітителів. На нашу думку, цінний здобуток педагога Т. Лубенця щодо формування читацьких умінь і навичок молодших школярів відзначається багатогранністю, цікавим змістом, тому заслуговує на подальше вивчення й творче впровадження у практику.

Список використаної літератури

1. Волошина В. Я. Т. Г. Лубенець про активність розумової діяльності учнів / В. Я. Волошина // Педагогіка. — Київ, 1974. — Вип. 13. — С. 138—146.
2. Волошина В. Я. Педагогічна й освітня діяльність Т. Г. Лубенця / В. Я. Волошина. — Київ : Видавничий центр "Академія", 1999. — 128 с.
3. Лубенець Т. Г. Педагогические беседы. Изд. 2-е, дополн. и перераб. / Т. Г. Лубенець. — Санкт-Петербург : Изд. П. В. Лубенцова, 1913. — 578 с.

В статтє проанализованы педагогические взгляды Т. Лубенца на решение проблем формирования школьников-читателей. Сосредоточено внимание на тех методических рекомендациях ученого, которые остаются актуальными для современной начальной школы.

The article contains the analysis of T. Lubentsya views concerning the problems of forming pupils as readers. Attention is focused upon the recommendations of the scholar which are still topical for today's primary school.

Надійшла до редакції 25 лютого 2015 року

ПОЛІТИКА. КУЛЬТУРА. МИСТЕЦТВО



УДК 002.2-047.86:351.751.5(100)".../2015



Оксана Федотова,
доктор історичних наук,
професор НАКККіМ

Спалення книг як прояв цензурного контролю над культурою

Статтю присвячено практиці спалення небажаних творів друку як одній із форм цензурного контролю над культурою. Надано загальний огляд історії нищення книг, починаючи з давніх часів і до сьогодні.

Ключові слова: спалення небажаних творів друку, форма цензурного контролю, культура, історія нищення книг.

Здавна в історії людства джерелом знань була книга. Залежно від панівної ідеології певного суспільства, саме вона віддзеркалювала усі зміни політичної кон'юнктури, ставала об'єктом цензурних заборон. Іноді влада вдавалася і до безжалісного нищення шкідливих творів аж до їх спалення. Тому історія культури знає багато прикладів ганебної розправи саме над книжковою спадщиною.

У 605 р. до Р. Х. Іоакім, цар Іудеї, прийняв рішення спалити книгу пророцтв Ієремії, що стало одним із перших фактів прояву духовного вандалізму [10].

Жорстокою цензурою щодо інакодумців ознаменувався 221 р. до н. е.: китайський імператор Цинь Шихуанді звелів закопати живцем 460 вчених-конфуціанців і спалити їх історичні та філософські праці [8].

Відзначився в історії також і відомий римський полководець Юлій Цезар, який у 48 р. до Р. Х. під час воєнних маневрів наважився спалити Олександрійську бібліотеку в Єгипті, внаслідок чого згоріло 700 тис. примірників цінних античних творів [10].

Відомо чимало випадків прояву церковної цензури, спрямованої проти поширення "єретичних писань". Так, за наказом Нікейського собору в 325 р. було спалено поему ересьярха Арія "Талія".

За часів Середньовіччя також була досить поширена практика спалення "неправильних" творів. У першій половині XVI ст. під контролем католицької церкви опинилися книги французького гуманіста Е. Чапці. Автора страчено через звинувачення у виданні єретичної літератури, а його твори знищено в полум'ї святої інквізиції.

Друга половина століття відзначилася активізацією церковних процесів над книгами. Так, скажімо, лише в Європі близько шести разів спалювали Талмуд.

1660 р. за вердиктом церковної цензури знищено твори відомого англійського поета Д. Мільтона, автора "Ареопагитики" — гучної промови перед англійським парламентом, присвяченої свободі друку. Після спалення книг поет був ув'язнений.

До суворой практики розправи з небажаними творами вдавалися також і московські можновладці. Так, 1627 р. указом першого царя з династії Романових, Михайла, та його батька, патріарха Московського Філарета, було спалено твори українського друку. Показовим є те, що акти нищення українських книг неодноразово повторювалися протягом багатьох століть.

Пізніше, вже за часів Петра I, за нез'ясованих обставин вночі з 21 на 22 квітня 1718 р. загинула в огні книгозбірня